

ELIZA ELEANITZEAN EUSKARARIK BAI?
ARGAIA DONOSTIAKO GOTZAINAREN
VATIKANO ILEKO EGUNKARIA DELA ETA (1962-1965)

Eliza Jerusalemen jaio zenetik bertatik, ezagutu du kristautasunak herri ezberdinen artean hainbat hizkuntza erabili beharra, eta hori lehenengoz nola gertatu zen Apostoluen Eginak liburuak gogorarazten digu Biblian, Mentekoste eguneko hizkuntzen miraria aurkeztean¹.

Vatikano II.ak (1962-1965) kultur arazo pastoral hori berriro jarri zuen mahai gainean, eta eztabaidagaia izan zen Kontzilio horretan, aurrekoetan ez bezala, Elizaren eta hiztunen arteko harreman-portaerak nolakoa izan behar zuen. Munduko hiz-

---

¹ Apost. Eginak 2, 1 eta 5-12: “Mendekoste-eguna iritsi zenean, toki berean bildurik zeuden guztiak. [...] Egun haietan judu jainkozale asko ziren Jerusalem, eguzkiaren azpian diren nazio guztietatik etorriak. Burrumba hura entzutean, hara bildu zen jendea samaldan, eta txunditurik gelditu ziren, nor bere hizkuntzan hitz egiten entzuten baitzien. Zur eta lur honela zioten: «Mintzo direnok, ez ote dira denak galilearrak? Nola daiteke, bada, guretako bakoitzak bere jatorrizko hizkuntzan horiei entzutea? Baditugu gurekin partiar, mediar nahiz elamdarrak; baita Mesopotamian, Judean nahiz Kapadozian, Ponton nahiz Asian bizi direnak ere; badira gure artean Frigia nahiz Panfilia-koak, Egipto nahiz Zirene inguruko Libia aldekoak, baita erromatarrak ere; eta denok, judu eta juduberri, kretar eta arabiar, Jainkoaren egintza miragarriak geure hizkuntzetan aipatzen entzuten diegu». Harriturik eta zer pentsa ez zekitelako, «Zer da hau?» galdezka ari ziren elkarren artean. Beste batzuek, aldiz, honela zioten isekaz: «Edanak daude»”.

kuntzen historia eta bizi-iraupenerako munta handiko zerbeit bilakatu da hori gero. Eliz hizkuntzaren honi ostera heltzeko, orrialde hauetan aurkeztu nahi dudan liburu batek emango digu bide.

Argitara berria da, eta irakurri berria dut Vaticano II.enean izandako Gotzain baten *Diario*-a, Jazinto Argaia-rena (Bera, 1903-Valentzia, 1993)². Gogora dezadan Mondoñedon zegoela orduan Gotzain euskaldun hau; laster izendatuko zuen, ordea, Erromak Donostiako Gotzain (1968), eta ondoren, erretiroa hartu arte gobernatu zuen diozesi donostiarra (1979). Azken urteetan Valentzian bizi izan zen, eta han hil zen 1993an.

Eskuartearen dugun *Diario del Concilio* hau, testu luze mar-dula da, gertakari txiki eta handiagoen lekuko pertsonala, Kontzilioa arazo nagusiak eta gatazka bizi eta liskartsuak ere ematen dizkiguna. Ez du izan nahi apenas eztabaida teologi-koen azalpen teknikoa, eta gehiago lerratzen da bilera-giro hartan Gotzain batek egin zezakeen “kazetaritza pertsonala” esango genukeen azalpenetara, datua eta iruzkina batera eskaintzen dituela.

1. Vatikanoko II.a, gertakari handia

1962ko urriaren 11n Erromako San Pedro elizan hasitako Kontzilioa mundu kristau osoarentzat eta ez kristaurentzat ikus-entzunezko ikuskizuna bilakatu zen, aurreko beste Kontzilioak ez bezala. Gertakari mediatiko izugarria izan zen, eguneroko Prentsan eta telebista-albistegietan behin eta berriz agertu zena. Gure artean, beharbada, J. L. Martín Descalzo-ren kroni-kekin, *La Gaceta del Norte* bilbotarra egokitu zen Erromako egunerokotasun hori hobekien isplatu ziguna.

Kontzilioak, egia esan, hiru errealitate elkar osagarri izan zituen bere baitan: bata Kontzilioa erakunde-makinerian zihar-

² ARGAYA, JACINTO (2008): *Diario del Concilio*. Donostia: Idatz Argitalpenak. (Xavier Basurko eta Jose Maria Zunzunegi-k paratutako edizioa).

dutenena, bigarrena Kontzilio lanen inguruko Hedabideena, eta, azkenik, herritar ikusle eta entzule arruntena, kristau eta ez kristauena.

1) Hasteko, datu azpimarragarria da Kontzilioko Guraso boto-emaileen kopuruari dagokiona: Laterango V. Kontzilioan 150en bat Guraso izan ziren (1512-1517), eta Trenton, lehenengo aldia amaitzean 58 (1549)³. Hortaz, Trento eta Vatikanoko II. eko Kontzilioek elkarrekin antz gutxi dute, alde askotatik, eta, hasteko, Gotzainen zenbatekoan dira oso desberdinak. Aurreko Kontzilioetan Europa eta Mediterraneo inguruko herrietatik bildutakoak ziren ia bakarrik Gurasoak; oraingo horretan europar eta amerikarrak ez ezik, Asia eta Afrika bete-betean egon dira presente. Kontinente guztien ahotsa entzun ahal izan zen Vatikanoko II. ean. Irekierako ekitaldian 2.500dik gora ziren hitza hartu eta botoa eman zezaketenak.

Gotzain Gurasoekin batera, Erromako Kuria egon zen, Kontzilio-aurreko lana eraman eta baldintzatu nahi izan zuena: nazioartetik italiarrek zuten pisurik handiena bertan. Kuriako Kongregazio/Ministerio horietako agintari eta funtzionarioek erabakimen ziurrik izan ez bazuten ere, baldintzapen ziurra ezarri zuten Kontzilioaren hastapenean, harik eta kontziliotarrak berek irizpide eta norabide berriak ezarri zituzten arte.

Aditu ofizialek, Erromatik bertatik aukeratutakoek bezala Gotzainek eraman zituztenek, aniztasun zabalagoa erakutsi eta ekarri zuten Kontzilioa, lehenik Gotzain bakoitzari emandako laguntzagatik, batzuetan Gotzain-talde ezberdinen gidari zirela, eta sarritan Prentsarekiko harremanengatik ez eze han edo hemen eta une jakinetan emandako hitzaldiengatik ere. Teologo, pentsalari eta kazetari katolikoek inoiz gutxitan sumatutako askatasun-giroan lan egin ahal izan zuten. Kristau sentiera biziak aukera erosoagoz baliatu ahal izan ziren orduan Erroman: horren oihartzunak eta fruituak Prentsa katoliko gehienez nabariak izan ziren.

³ MINNERATH, R. (1996): *Histoire des Conciles*. Paris: PUF. 76, 80.

2) Kontzilioko bigarren protagonista handia, berezkoa ez zena noski, Hedabideena izan zen, Kontzilioaz egunez egun ari zena, batzuetan etenik gabe emandako kroniken bidez, Gotzainen batekin edo besterekin izandako elkarrizketak bilduz, adituen iritzi ezberdin eta kontrajarriak argitara ekarriz, inoiz edo beste iritzi-artikuluak ez ezik idazki editorialak emanez.

Kontzilio-hilabeteetan, munduko Prentsak hitz egiteko aukera izan zuen (ez zen falta izan Erroman atzeritarren Prentsa-bulegorik) eta Kontzilioko Prentsa-bulego ofizialaren parean beren gisara lan egin ahal izan zuten besteek ere. Horrek munduko Eliza ezberdinen ahotsa Erroman bertan entzuteko parada eman zuen. Eta alderantziz, Kontzilioko gorabeherak berarizko ahots eta kolorez hedatu ziren mundura.

Eta ageriko beste ekarpen bat egin zuen Hedabideen presentziak: goi-mailako eztabaida teologiko edo eklesiologiko urrun eta ilunak, kazeta-komunikazio arruntaren beharrez, nahitaez kaleko herritar arruntaren hizkeran emanak agertu ziren, hizkuntza ezberdinetan emanak. Eta hori guztia ez zen gertatu bakarrik Kontziliotik kanpoko irakurleen mesedetan, baizik eta zenbait kazetarik irakurlerik preziatuenak Kontzilioan bertan izan zituen, Gotzain Gurasoen artean alegia.

Vatikano II.a, Kontzilio horretara arte ez bezala, herritarren intereseko zerbait izan zen, Erlijio-Erakunde, Eliza eta Gobernuen interesekoa ez ezik herritar askoren ardura jaso zuena. Ez zen izan Kontzilio isolatua, aginte-interesetara makurtua eta munduko premiei entzungor aritu zena. Horretan Hedabideek beren lekua izan zuten.

3) Kontzilio bat herritarra izan daitekeen neurrian, ez dago zalantzarik Vatikano II.ak gizarte zibil “paisanoarekiko” irekitasun nabaria erakutsi zuela, gainerako Eliza kristauekiko begirarena, mundu ez-kristauekiko balioespen berri bat, herrien kulturekiko ikusmolde berritua.

Kristau elizkoi eta eliztar anitzentzat ez-usteko handia ekarri zuen Kontzilioak: Trento-ondoko eliz zurruntasun egonkoraren ostean, ideiak mugitzen hasi ziren, eliz egitura instituzionala bezala, eta ideiekin batera baita kristau biziera eta moralala ere; Elizako aginteak bestelako jarrera malguagorik ere izan zezakeela uste izan zen, zinez herritarrago ere izan zitekeela. Mezak entzun ahalko ziren, ez nahitaez apaizak herriari sorbalda emanaz eta latin misterioetsuan, baizik eta apaiza herritarrei begira, herria apaizari begira, eta guztien herriko hizkuntza berean.

Keinu sinboliko-praktikoak gorabehera, ideien berrikuntza eta eliz zerbitzuen herritartzea egingarri gertatu ziren Kontzilioaren ondorioz. Jarrera horrek Elizatik urrundutako hainbatengan itxaropena piztu zuen, eta zenbait agnostikoarengan arreta-puntta bat behintzat, agian geroago azken urteetan oso itzali dena.

2. Kontzilioaren lekukoak: euskaldunak

Orain, XXI. mende hasiera honetan beteko da mende-erdia Kontzilioaren lehen oihartzunak jaso genituenetik, eta Euskal Herriko Elizaren baitan ere urak mugitzen hasi zirenetik. Berrikitan, garai hartako lekukoaren balioespen pertsonalak ere egun argitara datoz, batzutan Gotzainen egunkariak dira, bestetan, ostera, adituenak; ez dira falta, noski, historia orokor ederrak, historialarien eskutik datozenak (Alberigo eta lankideek burututako lana, adibidez)⁴. Kontzilioa jada gertakari *historikoa* da, iragan ulergarri batean ageri zaiguna, eta beste adiera batean ere bai: historiografia orokorrak ere dagoeneko bere aztergaien artean duena.

Vatikano II.aren historia ikertzeko, Kontzilioko paper ofizialak ez ezik (dozenaka liburuki handi), mundu oso bat dago bestelako baliabideetan (Prentsako oihartzunak, han jardundako aditu eta gotzainen idazkiak, eta abar), eta hemen espresu-

⁴ ALBERIGO, G. (ed.) (1999...): *Historia del Concilio Vaticano II*. Salamanca: Ed. Sígueme.

ki aipatu nahi ditudan egunkariak, hau da, egunez egun bertan egonik jasotako albiste eta sentierak ispilatzen dituzten eguneroko idazki pertsonalak.

Lekuko gaurkotu bezala aipatuko ditugu hauek, hain zuzen garaiko norbaiten lekukotasuna ekarriz, oraintsu argitaratzen ari diren lekuko zaharrak direlako, eta edizio paratzaileen eskuetatik, ohar berriz horniturik datozelako. Maiz, edizio hauek lan handia eskatu dute, premiazko sarrerak ematen, milaka aipu zehatz argitzen, aurkibidez hornitzen, etab. Oro har, testu luzeak dira eta jatorriz ez beti ongi landuak, lekukoek unean uneko oroitzapenak korrika batean idatzi behar izaten baitzituzten.

Kontzilioetako idazki lekukorik osoena “egunkari” direlakoak ditugu. Hori gertatzen da, esate baterako Trentoko Kontzilioarekin (1545-1563). H. Severoli edo A. Massarelli-ren *Egunkariak* ezin baztertuak gertatu direla historialarientzat, Kontzilio hartako eguneroko ibilera eta barruko joan-etorriak ezagutzeko.

Vatikano II.erako etorkizunean klasikoak izango ditugu segur aski teologo aditu batzuen *Egunkariak*; esate baterako, M. D. Chenu⁵, Y. Congar⁶, H. Küng⁷ edo H. De Lubac⁸ teologoenak. Oro har, harrobi aberatsak dira, eta kasu zenbaitetan askatasun handiz idatziak, zentzu kritiko biziz emanak. Egunkariok ez dute gutxi balio, gainera, Kontzilioen aldian aldikotasun historikoak ezarritako baldintzez jabetzeko.

Besteak beste (eta beste horietako anitz esanahi handiko aldeak izan daitezke Kontzilio batean), Kontzilioak gertakari politiko sozialak ere badira, gizarte kristau osoari begira, eta aldi berean garaian garaiko botere-antolaera instituzinalari

⁵ CHENU, M. D. (1995) : *Notes quotidiennes au Concile*. Paris : Cerf. Eta bertan: MELLONI, A. (1995): «Les journaux privés dans l'histoire du Vatican II».

⁶ CONGAR, Y. (2002) : *Mon journal du Concile*. Paris: Cerf.

⁷ KÜNG, H. (2003): *Libertad conquistada. Memorias*. Madrid: Trotta.

⁸ LUBAC, H. DE (2007): *Carnets du Concile*. Paris: Cerf.

begira. Vatikanoko II.a izan da, beharbada, alde horretatik Kontziliorik “libreenetakoa”, botere zibilek hainbeste baldintzatu ez dutena, nahiz eta ezagunak diren, adibidez, garaiko Gobernu espainiarraren ezinegonak eta zeharbidezko edo zuzeneko hertsamenak⁹.

Kontzilioko lanetan aritutako Euskal Herrikoak ez ziren gutxi izan. Lehenik, noski, bertako Gotzainak, Baiona (Gouyon), Bilbo (Gurpide), Donostia (Bereziartua), Gasteiz (Peralta) eta Iruñekoa (Delgado Gómez). Dena den, orduan eta gero, ez zitzaizkigun suertatu horiek nahitaez gertukoena, eta Kontzilio-ko antolamenduan eraginkorrenak. Aitzitik, Arkadio Larraona kardinal nafarra izan zen une erabakigarri batean Liturgiako Prefektu izendatua.

Gogoratzekoak dira urte haietan Espainiako diozesietan Gotzain ziren euskal herritarrak: A. Añoveros Cádiz-en zegoen orduan, J. García Goldaratz Valladolid-en, M. Olaetxea Valentzian, A. Ona de Etxabe Lugon, A. Pildain Kanarrietan, J. O. Zarrantz Plasentzian, etab.

Horrela, jaiotzez nahiz atxikimenduz Euskal Herriarekin zerikusirik izandako Gotzain dezente egon zen Vatikanoko II.ean: 18ren bat ziren Espainian nahiz Frantzian diozesi-buru ziren euskal herritarrak, 10en bat Misiotako hemengo semeak, ia denak erlijiosoak: Amerika, Txina, India eta abarretan aurkituko ditugu F. Otxoa agustindarra, L. Olano edo Larrañaga kaputxi-noa, K. Anasagasti frantziskotarra, Abasolo karmeldarra, eta beste. Bestalde, Gotzain izan gabe, ahots jasoagoa izandakorik ere egon zen: Aita Pedro Arrupe jesulagun bilbotarra.

Jakina denez, Hierarkiaren ondoko laguntzaile gisara jardundako adituak ere gogoratu behar dira. Zeregin horrekin, *Universitas Gregoriana*-ko zenbait irakasle jesulagun euskaldunek hartu zuen parte Kontzilioan: M. Zalba, eta R. Bidagor-ek,

---

⁹ RAGUER, H. (2006): *Réquiem por la cristiandad. El Vaticano II y su impacto en España*. Barcelona: Península.

adibidez. Laguntza bera eskatu zitzaion euskal diozesietako zenbait adituri: Urbina, T. Jiménez Urresti, I. Oñatibia.

Dena den, *Diario*-an ez da ageri inon Euskal Herriaz eta be-ronen eliz nortasunaz hitz egin eta zerbait kudeatu zenik; ditu-dan albiste lausoetatik sumatzen dudaren arabera Aita Bida-gor donostiarra izan zen hemengo interesetatik hurbilena ibilita-koa. Gotzainen artean tarteka egondako harremanetan bizirik ageri da urte haietan (1962-1965) Donostiako Seminarioko ga-tazka, baina Gotzain-lagunarteko solasgai bezala bakarrik.

Madril eta Erromatik lan eginez, apaiz euskaldun batek, Je-sus Iribarren-ek, Kontzilioaz gordetako oroitzapenak utzi zizki-gun liburu batean bilduta, “La sorpresa del Concilio Vaticano II” deritzan kapitulu argigarrian¹⁰. Argaiaren *Diario*-ko albisteak hobeki ulertzeko ere balio du horrek, Xabier Basurkok eman dion sarrerarekin batera¹¹.

3. Euskal Gotzain baten egunkaria

Gotzain eta aditu euskal herritarretako inork ez digu eskai-ni, gaur arte, egunkari oso bat, egunez egun doana, Kontzilio -Aretoa hutsik egin gabe egondako batena, eta inguruko kon-tziliokideen lagunartea ere erakusten diguna. Argaiak ez zion barkatu bere buruari, eta idazketa-lan hori bere gain hartu zuen, betiere Aretoko egunerokoaz eta Erroman bildutakoen joan-etorriez albisteak idatziz emate aldera¹². Ia 600 orrialdeko idazketa-lana burutu zuen Kontzilioan zehar.

Alde askotatik da interesgarria Argaiaren egunkarian bildu-tako albistegia. Espainiako Konkordatu-sistemaren barruan Go-tzain hautatutako nafar baten mundu pertsonal eta eliztarra

¹⁰ IRIBARREN, J. (1992): *Papeles y memorias. Medio siglo de relaciones Iglesia-Estado en España (1936-1986)*. Madrid: BAC. 223-277.

¹¹ BASURKO, X. (2008): “Presentación”, in: Argaya 2008: 7-24

¹² “[He] asistido, sin faltar a una, a las 168 Congregaciones Generales, tomando parte en las 544 votaciones y en las diez sesiones públicas”, dio Argaiak (588).

ageri da bertan. Beste euskal Gotzainekin hurbiltasun berezia sentitu zuen Argaiak, betiere Espainiako politikaz eta Espainiako Elizaz kezkatu zebilena; soma daiteke, gainera, urte haietan Galizian bizi arren, bere etorkizuna Euskal Herrian eta bereziki Donostian aurreikusten zuela (472)¹³. Kontzilio-barneko tirabiran sentiera kontserbadore irekia nabari zaio; ez zen Teologia-ko ur handietan sartu, baina adi-adi entzun zuen, artean Espainian ezezagunak ziren ekarpen berriez jabetzeko.

Munduko Gotzaineriaren barruan Espainia eta Frantziakoen arteko zubi-lana egin zuen Argaiak, harremanak sustatuz eta horretarako bileratan parte hartuz; Hispanoamerika arretaz begiratzen zuen, eta Penintsulan, Mondoñedoko diozesiaz ez ezik Galizia osoko pastoralaz ere arduratu zen, eta behin baino gehiagotan ageri dira *Diario*-an Euskal Herriko arazoak: politika mugitzen hasita omen dago, Bereziartua Gotzainak arazo gogorak dituela Donostiako diozesian, etab. Hemengo “etxe-ko” gauzak direla eta, Olaetxea, Beitia eta abarrekin sentiera minagoa ikusten zaio Argaiari.

Orain egin ezin dudan alderatzeak erakutsiko lizkiguke Argaiaren jarrera eta sentiera nola banatu ziren Kontzilioko arazo ezberdinen eta sentigarrienen artean (Liturgiaren erreforma, eliz botereen banaketa, Errebelazio eta Bibliari buruzko eztabaida, etab.). Era berean, begiratzekoa da zer pentsatu eta sentitu zuen Kontzilioko hainbat Guraso eta adituren proposamenek: Ottaviani, Pizzardo, Agagianian, edo Lercaro, Alfrink, Suenens, De Smedt, Döpfner, Léger, Maximos IV.a nahiz Arrupek ez zuten balio bera izan Argaiarentzat. Liburuko izen-aurkibidetik ikus daiteke Argaiak nola begiratu zituen Kontzilioko protagonista haiek eta beste.

Era bertsuan, Kontzilioko eztabaidak eta aztergaiak ikuskitu aberatsa eta bizia izan ziren, kazetari eta irakurleentzat ez ezik, lehenik eta behin Kontzilio-lagun eta teologoentzat. Oro har, Espainiako Gotzainek txunditurik ikusi ahal izan zuten Eli-

¹³ Parentesi arteko zenbakiok *Diario*-ko orrialdeen erreferentzia dira.

za Katolikoaren batasun anitza, ziur eta finkatuak uste ziren aski gai zalantzan jarri zuena.

Hasteko, Eliza barneko botere-banaketaren arazoa agerian agertu zen: agintea Erroman bakarrik ala denen arteko botere partekatua behar zen? Teologia Erroman egin behar zen ala mundu katoliko osoan? Zein leku aitortu behar zitzaion Erromako Kuriari Kontzilioa gidatzean? Ez ote zen zuzenago Kontzilioa bere baitatik askatasun osoan eramatea. Galderak bazuen funtsik, zeren Kuriatik Kontziliotarrak maneiatu nahia lehen saioetan agertu baitzen, Iribarrenek idatzi zuenaren arabera¹⁴:

Fueron impresionantes los esfuerzos de algunos elementos curiales por prevenir desde fuera del Concilio probables decisiones de éste y por teledirigir dentro de él algunas corrientes, impidiendo la expresión de otras. [...]. De paso, señalé *siempre* la actitud de la profunda fe de Juan XXIII en que el Espíritu Santo se manifestaba en la libertad

Ikuskizun horren aurrean Joan XXIII.ena fedezko segurtasun aske bat bizitzen ikusi genuen: edozer zetorrela ere, “Espirituaren askatasunak” urratuko zuela, bai, bere bidea, eta ez zegoela zergatik urduri jarri.

Zer pentsatu ote zuen Aita Santu hark Kuriatik “ezarri” zioten *Veterum sapientia* hartaz. Izan ere, Kontzilioko atariko azken orduetan, gutxien espero zen unean agertu zen Konstituzio Apostoliko hura, irekiera baino hilabete batzuk lehenago (1962ko martxoaren 31ean). Ez zen hori jazo gertakarien eraginik gabe: aurreko hilabeteetan inkesta bat egina zen Erromatik mundura, eta mundu osotik Kuriara bidalitako inkesta-erantzunek izutu egin zuten Kuria: Jasotako erantzunen arabera, latina arriskuan zegoen! *Veterum sapientia*-k hesiak jarri nahi izan zizkion uholdeari, beti ere latinaren bikaintasunak gorapatuz eta nonahi ere eliz hizkuntza horri eutsi beharra aldarrikatuz, bere bakartasunean eliz batasuna segurtatzen zuela argudiatuz.

¹⁴ Iribarren, op. cit., 230.

Hilabete gutxi geroago, nahiz eta Kontzilioan latinez hitz egin zen (salbuespen txikiren bat tarteko), hutsean geratu zen latinaren aldeko aldarrikapen hura. Funtsezkoagoak ziren arazoan artean adibide txiki baina emankorra gertatu zen, azkeanean, latinarena. Merezi du gaiak begiraturen bat ematea.

4. Hizkuntza-hautapena: latinetik norantz?

Argaiaren egunkari honetan gutxienez 85 aldiz agertzen da hizkuntzen arazoa, batzuetan Eliza barruko nazioarteko harremanetarako eleaniztasunak duen garrantzia azpimarratzeko, edo Gotzainen arteko latin-gaitasun ahula azpimarratzeko. Espainiako Gotzainen hizkuntza-ezagutza eskasa behin eta berriz salatuko du Argaiak: ez ziren gai frantsesez mintzatzeko ere, eta ingelesa are urrunago geratzen zitzaien, gainera.

El hecho de que los obispos españoles, como ya lo advertí en alguna ocasión, no podemos ordinariamente utilizar ningún otro idioma más que el español, nos aísla del Episcopado anglo-sajón y de las grandes zonas de influencia dominadas por el inglés y el francés (422). Durante la cena, y una vez más, saco la consecuencia de que los obispos españoles tenemos la desventaja de no dominar idiomas. Esto nos sitúa en un plano de aislamiento y de encierro en nosotros mismos, que nos perjudica no poco en estos tiempos de intercomunicación (516).

Bestelako mirespena azaltzen du Argaiak eleanitz eta hiztun onen aurrean, eta berezikiago Alfrink kardinal nederlandarrari eta Arruperi buruz bi lekukotasun hauek utzi dizkigu (496, 493):

En el Ufficio Stampa asisto a una conferencia sobre la paz y la guerra, dada por el cardenal Alfrink. Es hombre profundo y políglota. Habla perfectamente el latín, el holandés, italiano, francés, alemán, inglés.

Acudo al Ufficio Stampa de Via Conciliazione para escuchar la conferencia pública del padre Arrupe, prepósito general de la Compañía de Jesús. [...]. Hermosa conferen-

cia. El salón aparecía repleto de periodistas de todos los colores. Ha sido vivazmente interpelado por oyentes españoles, franceses e ingleses. A todos ha respondido, en sus respectivos idiomas, con respuestas breves y directas.

Esan bezala, latina izan zen Kontzilioko Bilera-Aretoan erabilitako hizkuntza ia bakarra (Libanotik zetorren Maximos IV.a izan zen frantsesez mintzatu zena, beti frantsesez, gainera)¹⁵. Kontzilio-aurreko inkesta egin zenean erantzunak latinez bidaltzeko eskatu zitzaizen Gotzainei, eta halaxe egin zuten hauek, argitalpen ofizialean ikusten dugunez. Kontzilio-prestakuntzarako Batzordeetan, ordea, ez zen beti latinaren arau hori erabat gorde ahal izan, bildutako batzuen gaitasun-ezagatik batik bat.

Kontzilioko hizkuntza-hautapenaren hau, hala ere, bigarren edo hirugarren mailako zerbait gertatu zen. Kuriarako garrantzizkoa zen, noski, Erromako eliz gobernuko ohiko estatus linguistikoa hasieratik bertatik zalantzan ez jartzeko, eta, ahal baldin bazen, betikoari eusteko.

Baina Kontziliora zetozenetako milaka Gurasok (Goztained) nahiko ahula zuen bere latina, harreman berri biziatarako, adituekin eroso lan egiteko, handik eta hemendik etorriko zitzaizkien proposamen eta iradokizunak nazioarteko giro berrian lantzeko. Kontzilio-tresna izateko.

Laster, ordea, gutxi-asko luzatuko ziren Kontzilioko hilabe-teek ez zuten agortzen munduko Eliza Katolikoaren hizkuntzen hautapen-arazoa. Kontzilio aurretik jasotako erantzunak bateratu eta argitaratzean (1962) garbi geratu zen hizkuntzen honek bere bidea egin beharko zuela Eliza osoaren zerbitzuko irizpide eta erabakietan.

---

¹⁵ Ezin da utzi aipatu gabe Kontzilio-itxierakoa: Zazpi Kardinalak mezu bana irakurri zuten, denek frantsesez bakarrik. “Ningún cardenal español intervino en la proclamación de estos mensajes; ningún español ha sido llamado, excepto un niño, a la Comunión. El idioma único en los mensajes ha sido el francés. Esto ha dolido a algunos hispano.americanos” (593).

Badirudi laster ulertu zutela denek, hizkuntzaren hau botere-lehia ere bazela, harremanak sakonetik alda zitzakeen zerbait, eta era berean fededun herritarrei Elizan presentzia modu berriak eman ziezaiekeena.

Eztabaidak egun argitara ekarri zituen, berriro ere, Erroma eta periferiaren arteko urruntasun kulturalak. Horren adibide zinez esanahitsua izan ziren hizkuntzekiko jarrerak, erabakiak eta trataera. Liturgiaren inguruko eztabaidak ekarri zuen argitara hizkuntzen eliz garrantzia, Elizaren mezua ulergarri izan zedin, alde batetik, eta herritarrekiko Liturgia bidezko harremanak beste hedapen bat izan zezan.

Xabier Basurkok laburtu zituen bere garaian Vatikanoko II.a-ren hizkuntzekiko pentsamendu eta politika, aldi berean Liturgian sortutako urruntasun historikoa salatuz¹⁶:

La lengua vernácula ha sido, sin duda alguna, el tema clave de la renovación litúrgica. La liturgia celebrada de un modo vivo y participativo, había sido durante siglos la forma más importante de la pastoral. Pero cuando la lengua litúrgica se hizo ininteligible, se interpuso un “muro de niebla” [J. A. Jungmann] entre el altar y los fieles.

Eta, hala ere eta horregatik, Mezako hizkuntza latinoak sekula eta inon baino balio “sakratuagoa” zuen eliztarren artean... Eta, jakina, hori bera ere behera etortzean, latinaren ukiezintasuna jausi egin zen, baita kontziliotarren aurrean ere, Kontzilioan bertan eta gero.

Vatikanoko II.ak, garapen dogmatikoak baino areago mezu eta irizpide pastoralak eman nahi izan zituen, eta, hori bai, horretarako landu beharreko oinarri teologikoak ez zituen ahaztu nahi izan (adibidez, ordurarte egin gabeko Liturgiari buruzko gogoeta teologiko berritzailea da horren lekuko ona). Garbi egon zen, gainera, bere baitan eta ingurura ireki beharra zekala, lehenengo Eliza barnean hierarkia/herritarren arteko el-

¹⁶ BASURKO, X. (2006): *Historia de la liturgia*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica. 475, 475-481.

kar-lan erosoia segurtatu eta herriarteko eliz kultur aniztasunari aukera berriak eskainiz, eta gero, erlijio ezberdinetarako elkar-riketa sustatuz, kristauarte orokorrean elkar-ulerpena eta lan-kidetza lagunduz (ekumenismoa) eta, zer esanik ez, mundu modernoaren balioak aintzakotzat hartu eta elkarrizketarako bideak samurtuz.

Trentok segurtasun dogmatikoa bilatu zuen, eta Trento-on-doko urteek dogma teologikoari segurtasun sozio-politikoak ere bilatu zizkioten, ia erabat Europako gatazka erlijiosoez arduratuta. Kontzilio hark zirrikitu hertsia utzi zien herri-hizkuntzei, eta batez ere Kontrarreforma izan zen horretan gogorra (Ameriketako misio-hizkuntzek, ostera, erabilera-bide berriak urratzen zituzten garai berean).

Vatikano II.a, aitzitik, aurreko Kontzilioak ez bezala, biltzar planetarioa izan zen, ehundaka herri, kultura eta hizkuntzeta-ko eliz agintariak bildu zituena. Horrek, beste gabe, hizkuntzen topaleku informal ere bihurtu zituen Bilera-Aretoa (Erromako San Pedro Basilika) ez ezik Kontzilio zereginetan lanean ziharduten Batzorde, Azpi-batzorde eta mota guztietako bilerak, nahiz eta hizkuntza bereko eliztarrek beren gisako eta hizkuntzetako bilerak egiteko ere joera izan zuten.

Kontzilio eta Kontzilio-ondokoa mundu osoan inoiz eta hain denbora laburrean (1956-1975) egindako birmoldaketa soziolinguistiko handienetakoa izan da: Liturgiako erreforma-egitarau orokorra proposatu zen, horretarako erakunde ardura-dunak sortu, mundu osoan testuak itzuli eta Erroman onartu, prozesua arautu eta praktikara eraman, eta gero balioetsi ere bai. Horretan irizpide ofizial orokorrek beren izen eta urteak dituzte: *Inter oecumenici* (1964), *Tres abhinc annos* (1967), *Liturgicae instaurationes* (1970), *Varietates legitimae* (1994), *Liturgiam authenticam* (2001); horiekin batera Joan Paulo II. aren *Vicesimus quartus annus* (1988) aipatu behar da, gainera.

Horrek guztiak hizkuntzen iraulketa ekarri zuen Elizara, eta Eliza Katolikoarekin harremanetan dauden herri kristauetara,

1979ko berri-emate orokor ofizialak erakutsi zuen bezala¹⁷. Aipatutako agiriek, Eliza katoliko latinoan sekula ez bezala, herrien hizkuntzekiko trataera berria ekarri du (neurri batean Misioetarako lehendik ezagunak ziren irizpideez baliatuz¹⁸, baina inoiz ez bezala aldi laburrean lanketa erraldoia burutzeko).

Hau dena, noski, Kontzilioaren ondoren etorri da, eta Argaia ez zuen orduan ezagutu ahal izan; baina Kontzilioko oinarrizko eztabaidaren testigu zuzena izan zen, eta horren oihartzunik jaso ere egin zuen bere *Diario*-an, izan ere Liturgiagaz *Sacrosanctum Concilium* agiria eztabaidatzean han bertan baitzen Argaia. Eztabaida luze baten emaitza eta ondoko hamarkadetarako oinarri orokorra ondoko testua gertatu zen orduan (S. C. 36. art.)¹⁹:

Latina gordeko da erritu latindarretan, eskubide berezia duten kasuetan izan ezik.

Hala ere, sarritan ama-bizkuntzaren erabilera oso ongi etor liteke herriarentzat. Horregatik, bai mezatan eta bai sakramentuak ematerakoan eta liturgiako beste arlo batzuetan, toki handiagoa eman dakioke, batez ere irakurgai eta oharpenetan, otoitz batzuetan eta kantuetan, ondorengo kapituluetan gai honetaz ezartzen diren kasuan kasuko arauak diotenez.

Arau hauek betez, 22. artikuluko 2. §an aipatzen den lekuko eliz agintariari dagokio, ama-bizkuntza erabiliko den eta zer neurritan erabiliko den zehaztea, behar izanez gero, bizkuntza bereko inguruneko apezpikuei aholkua eskatuz, behin Aulki Apostolikoak erabaki hauek onetsi eta baietsi ondoren.

¹⁷ *Notitiae*. 15, 1979, 385-520: "Le lingue nella liturgia dopo il Concilio Vaticano II".

¹⁸ Hain zuzen, gogoratzekoa da nola Euskal Herriko elizgizonek, gerra-aurretik hasi eta gero, hizkuntzekiko Misio-tradizio hori aipatu izan zuten euskararekiko trataera hobea eskatzeko.

¹⁹ URKIZA, J. (zuz.): *Vatikanoko II. Kontzilio Ekumenikoa*. Bilbao: Deustuko Unibertsitatea. (Itzulpena: L. Baraiazarra).

Latinezko testutik liturgian erabiliko den ama-hizkuntzarako itzulpenak, lehenago aipaturiko lekuko eliz agintariak onetsia izan beharko du.

Agerian dago latinaren lehenasunaren aldeko korrontekak bere araua ezarri zuela, batez ere arau teoriko gertatuko zena, zeren, aitzitik, balio pastoralen aldeko korronteari leihoa irekitzen diote ondoko pasarteek: liturgian herritarren parte hartzea lagundu nahi zuen Kontzilioak, eta testuen ulermena erraztu. Bestalde, Lege horrek hizkuntza-erreformarekiko ekimena eta ardura (azken agintea ez: kontuz, gero!) Erromatik tokian tokiko Apezpiku eta nazioetako Gotzain-Batzarren eskuetara pasatu zituen. Liturgia erromatarraren erabilera herritarra “kosmopolita” bihurtu zuen 36. artikulua horrek. Handik aurrera bitzta praktikoak agindu zuen (ez hainbeste Kuria latintzaleak), mundu osoko ekimen berriak bildu eta onartzen.

Zein izan zen, bada, Argaiaren jarrera Kontzilioan eguzkitara atera zen eliz hizkuntzen arazoaren aurrean? Nola ikusi zuen Liturgiako hizkuntza-aldaketa posiblea? Argai euskalduna zen, Berako semea eta euskara bere ama-hizkuntza zuena, eta Galizian bizi zen, hango diozesi baten buru. Batean bezala bestean, ondotxo ezagutzen zuen Estatuko hizkuntza ofizialak ez zuela agortzen herritarren bitzta.

Beste herrialdeetatik Kontzilia ekarritako erreforma-idea eta gogoak ezin zitezkeen Argaiarentzat guztiz arrotzak suertatu. Bestalde, Frantziako Gotzainekin izango zituen harremanetan, Baionako Gouyon Apezpikua izan zuen hurbilenetakoa, eta hain zuzen, diozesi horretatik ere sortu zen Baionako elizbarrutiaren birmoldaketa egingarri batean hizkuntza ezberdinen presentzia goioan hartzeko eskea (12-13).

Harreman pertsonaletan, gaztelania zekiten atzerritarrekiko begiramen berezia erakusten du Argaiak bere iruzkinetan: Ate-nagoras Patriarkak Mexikon ikasita omen zekien gaztelania (472) eta König-ekin ere gaztelaniaz mintzatu ahal izan zen gurre Gotzaina (590). Badirudi, bestalde, Maximos IV.aren Kontzi-

lioko hizkuntza-jokabidea ez zitziola sobera gustatu Argaiari (latina bazekien hark, baina beti eta ez gutxitan frantsesez bakarrik mintzatu zen, betiere Erromaren zentralismotik urrun samar). (78, 89, 91, 97, 117, 147, 268, 301, 309, 342, 350, 498).

Gotzain espainiarrek ez zuten Kontziliara prestakuntza ongi landurik eraman, eta are gutxiago aurrez aurre espero ez zituzten erronkei erantzuteko (gogora, adibidez, askatasun erlijiosoaren arazoa, Espainiako Gobernu urduri jarri eta Gotzain espainiarrak jokozen kanpo aurkitu zituena). Europako beste zenbait Herrialdeetatik hizkuntzena ere Liturgian beren esperientziak eginda zetozen bitartean, Espainian ez zegoen halakorik.

Interesgarria da hemen Liturgiako herri-hizkuntzekiko hautapenean Donostiako Gotzainak zuen pentsamoldea gogoraztea. Font i Andreu Gotzaina katalana zen, eta katalanez bizi zuen bere familiarteko eguneroko bizitza; hala ere, Kontzilio-aurretik egindako inkestari erantzutean zera idatzi zuen (nirea da itzulpena)²⁰:

11. Ez dut onartzen, gainera, Mezako sakrifizioa ematean kristauek berori hobeki uler dezaten herri-hizkuntza erabiltzearen aldeko abalegina. Izan ere, jokaera horrek larriki kalte egingo lioke, bestalde, batasunari, herri-hizkuntzatan [gizartean] bitasuna indarrean dagoen lekuetan, nabasketa, eztabaida eta zatiketarako arriskua izan daiteke. Neuk izandako eskarmentuak erakutsita jakinaren gainean bitz egiten dut honetaz.

Italiako Gotzainak bereziki itxiak ageri ziren, nonbait, hizkuntza-aldakuntzen arloan²¹, eta Gotzain espainiarrek, oro har, latinari

²⁰ *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando*. Erroma, 1960. Series I, vol II, 266-267. Ik., gainera, Basurko 2006: 44, 56.oh. Edizio-paratzaileak gogorarazi digunez, Donostiako Gotzain katalan honek etxeko hizkuntza arrunta katalanera zuen.

²¹ *Diario* (1965-10-10): 468.). Aita Erreparadoreetako Gotzainek honela ikusi omen zituzten Gotzain italiarrak: "Miran a la Iglesia de Italia cerrada en sí misma y opuesta a que la liturgia se inculturice en los diferentes pueblos e idiomas del mundo".

eustea defendatu zuten Kontzilioan²². Horregatik ere, Kontzilioko egonaldia ongi etorri zitzaizen azken hauei, berrituz zetozen urak ezagutu, eta hizkuntza-erreformari bide emanez joateko. Atzerritarrei entzuteak eta garai bereko gogoeta-aldi batek lagundu zieten hauei ere, eta Espainiako Gotzaineriak 1964ko apirilaren 15ean Madrilen landu zuen liturgiaren erreformatarako bere lehen proposamena, berehala Erromara bidali zuena²³:

Se determina que las partes comunes de la misa y las lecturas bíblicas se lean en lengua vulgar, y lo mismo los ritos sacramentales.

Erromako Kurian, ordea, ez zen erreparorik falta izan, nonbait, Espainia sobera deslatinduko ote zen edo²⁴. Alderantziz, badirudi, Espainiako Nuntzioak (Riberi-k), bihurgunea hartzen lagundu zuela. Hala nola, urte haietan eta beste eremu batean baina hizkuntzak ere aintzakotzat hartuz, Espainiako Gotzainak lekuz aldatzeko politikan egon zen arrazoi linguistikorik ere. Zera dió Argaiak, pasarte esanahitsu honetan²⁵:

Larga conversación con mons. Bascuñana (Solsona). Me refiere su traslado de la diócesis de Ciudad-Rodrigo a la actual. Ha partido de la iniciativa personal de mons Riberi. Como ha obedecido a la misma iniciativa, el traslado a Gerona de mons. Jubany, contra la voluntad del Gobierno, me dice. Se ve que la Santa Sede quiere que cada región lingüística en España, tenga obispos, natu et lingua, del país.

Argaiak bere aldetik turismoaren mundua aipatu izan zuen, eta turismoarekin zetorren hainbat katolikoren hizkuntza ere pastoralean aintzakotzat hartu beharra azpimarratu²⁶.

²² LABOA, J. M. (2005): “Los obispos españoles defendieron unánimemente la permanencia del latín, aunque permitían variadas excepciones”, in: LABOA, J. M. (2005): *Anuario de Historia de la Iglesia*. XIV, 2005, 35.

²³ *Diario*: 191.

²⁴ *Diario* : 194. “Me dicen que en la Curia romana temen que España se ‘deslatinice’ excesivamente en el culto”.

²⁵ *Diario* (1964-11-07). 334.

²⁶ *Diario* (1965-10-09): 466.

Kontzilioko lehen aldiaren ondoren, saiatu ziren Espainiako Gotzainak bigarreneko prestakuntza eta baliabide hobek lantzen. Baina ez zen dena samurra gertatu, are gutxiago hizkuntzern honetan. Horregatik, aipatu dugun Gotzainen apirileko Bilera madildar haren inguruko iruzkina hau da²⁷:

Incidente delicado. Los catalanes quieren que por lenguas vernáculas se entiendan todas las que en España se hablan. La mayoría, a propuesta de mons. Olaechea (Valencia), acuerda que, a efectos litúrgicos, la lengua oficial de la nación sea el castellano; y, secundariamente, los idiomas o dialectos regionales. A algunos no ha gustado esa decisión. Deseaban que se aprobase la total igualdad del castellano con los demás idiomas o dialectos.

Sei hilabete geroago, Gotzain espainiarrak Erroman bildu ziren berriro hizkuntzaren honi heltzeko, urriaren 15ean, Mezako testu itzuliak onartzeko. Herritarrentzat arriskugarri sentitzen zuten *Sacrosanctum Concilium* Liturgiaren Konstituzioa ezartzean hizkuntzen hautapenak eta trukaketak ekar zezaketen iraulketa (270)²⁸.

Nabari dago liturgiako hizkuntzen berehalako iraulketa ez zutela egin beldurti eta tradiziozaleek, premia pastoral eta ikusmolde teologiko eta soziolinguistiko berriak zituztenek baizik. Alde horretatik, batez ere Erteuropak jarri zuen gogoeta teorikoak eta Kontzilio barruko ahots praktikoek egin zuten hori, Misioetako Hierarkiaren parte on batek ere laster Mendebaldetik proposatutakoa onartu ondoren. Argaiak esaldi labur batean bildu zuen honetaz Kontzilioko Aretoan sumatu zuen sentiera: “El latín es lengua arcaica y muerta; por eso no se nos escucha”, dio (217-218). Hori gorabehera, bistan da Argaiarentzat ez dela hori Elizaren urruntasuna argitzeko arrazoi bakarra.

²⁷ *Diario*: 191.

²⁸ *Diario* (1964-10-15): 289. “Puede esto constituir una verdadera revolución litúrgica que perturbe las almas”.

Gotzain espainiarrek beren hizkuntza-politika orokorra definitzen zuten bitartean, katalanek lehen iradokizuna egin ondoren, Galizia eta Euskal Herriko galego eta euskararako irtenbideak ere azertu-nahia erakutsi zuten herri horietako Gotzainek. 1965eko urriaren 23an Erroman egin zuten beren bilera Gotzain galiziarrek, Argaia bera ere bertan zela, berrikitan datozkien eske batzuei erantzun beharrean baitaude, ondoko pasarteetan Argaiaren lumatik ikusiko dugunaren arabera.

Bi une ezberdinetan mintzatzen da Argaia galego liturgikoaren arazoz, eta bietan egoera bertsua deskribatzen digu. Lehen 1965eko udaberrikoa da, eta dominaren bi aurpegiak erakusten dizkigu (402-403):

El día 1 de abril de 1965, volvemos a reunirnos los obispos de la provincia eclesiástica compostelana, presididos por el cardenal arzobispo Quiroga Palacios. [...] Nos ocupamos del idioma litúrgico. Es éste un difícil asunto. El clero parroquial gallego en su mayoría, casi totalidad, cree que no procede declarar el idioma gallego como lengua litúrgica; como tal, en Galicia debe ser considerada solamente la lengua castellana.

Pero frente a esta opinión clerical, se está agitando la opinión galleguista, sobre todo seglar, pidiendo que la liturgia en Galicia se desarrolle también en gallego, en paridad con el latín y el castellano. He recibido algunas peticiones en este sentido. El cardenal presidente nos dice que ha recibido unas 3.000 cartas de petición.

La Croix egunkari frantses katolikoak Galiziako elizgizonen jarrera ezkorren berri eman zuen. Argaiak aipatzen du horren notizia, eta zera gehitzen du, egoeraren arrazoiak honela aurkeztuz (403):

La postura episcopal, que en modo alguno es definitiva, se basa en la opinión unánime de párrocos y arciprestes, y en el hecho histórico de que en la liturgia de Galicia nunca se reza públicamente, ni tampoco se predica, en idioma gallego.

Iritziak iritzi, Erromako bilera galiziar hark itzulpen galegoak egitea erabaki zuen behintzat (Mezakoak, Irakur-liburuak eta Sakramentu-liburuak) (403). Eztabaida eta egitekoa ozpin-
duz zihozten, eta 1965eko udazkenean ere bizirik zeuden, Gotzain galegoek Erroman egin ahal izan zuten honetaz hurrengo bilera (1965-10-23). Argaiak honela laburtzen du bere lekukotasuna, lehendik esandakoak ere errepikatuz (500):

Me dice [Quiroga Santiagoko Artzapezpikuak] que, de paso, podremos hablar de la liturgia en lengua vernácula (el gallego). Los galleguistas, sobre todo los seglares, apremian para que se implante desde ahora el uso de las lecturas litúrgicas y de la predicación, en su idioma. Pero se da el caso de que los párrocos de mi diócesis, en su mayoría, no son de esta opinión. Se trata –dicen– de un problema pastoral del todo artificial, que va tomando un cariz político y agresivo.

Argaia, ikusi dugunaren arabera, urte haietan Galizian bizi zen; hala ere, Gotzain euskalduna zenez, euskal mintzatzailea alegia, hemengo Gotzainek beraren iritzia ere bilatu zuten, Euskal Herrian egin beharko zen latin/euskara trukaketan argi egiten laguntzeko. *Diario*-ak ondoko hau jasotzen du 1964ko azaroaren 16ko datarekin (364):

Me llama mons. Bereciartúa (San Sebastián), y conmigo a algún otro que conoce el vasco, para conferir acerca de la introducción de la lengua vernácula en Guipúzcoa. Se ha pensado que la homilía sea en castellano cuando la liturgia, a lo menos la epístola y el evangelio, se diga en el mismo idioma, pero ¿qué hacer cuando la liturgia es bilingüe? ¿cuando la Epístola es en un idioma y el Evangelio en otro?

Hasi da kasuistika, baina Argaiak ez digu bere idazki hone-tan erantzunik ematen. Batez ere, 1965ean agertu ziren, gero, Donostiako Buletin diozesitarrean, latinari lekuren bat gorde-tzeko erabakiak, eta euskara eta gaztelaniaren arteko erabilera eta oreka nola zainduko ziren esaten zuten arauak.

Horrek, beste gabe, arretaz egindako azterketa eskatzen du. Alde batetik, Kontzilio-ondoren Erromatik zabalduz joan diren

arauak daude, euskal diozesietan osatu/egokitu zirenak, eta, bestetik, ikustekoa da 1964tik hasitako ibilera praktikoa nolakoa izan den. Horrek guztiak urrunegi eramango lituzke orrialde hauek. Bego horretan, oraingoz gehiago gabe, Argaiaren *Diario*-tik jasotako albiste-multzo hau.

Joseba Intxausti

2009-04-21